

ПРОБЛЕМА УМІНЬ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ОРГАНІЗАТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ, В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Автор робить спробу виділити періоди за підходом до вивчення й формування умінь, необхідних учителю для успішної організаторської педагогічної діяльності

Вміння, необхідні для організаторської педагогічної діяльності, не існують без організаторської діяльності, тільки в ній вони проявляються й формуються. Організаторська діяльність – це діяльність однієї людини, яка здійснює координацію, взаємодію, мобілізує групу людей на здійснення спільних дій для виконання поставленого завдання. Вона є складовою частиною практичного управління людьми, цілеспрямованої дії суб'єкта – організатора на об'єкт – групу, що організується.

Отже, суб'єктом педагогічної організаторської діяльності є вчитель, об'єктом – учень, група учнів, що організується. Історичний аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що з розвитком суспільства суб'єкт-об'єктні відносини в процесі організаторської педагогічної діяльності зазнавали істотних змін. Відповідно змінювалися вимоги до особистості вчителя, в тому числі й до його організаторських якостей. У психології (В.М.Мясищев) поняття "відносини" тлумачиться як інтегрована система вибіркових свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Оскільки кожен педагог є носієм і виразником соціально-типових відносин, що склалися у професійному середовищі, ми, зі всієї сукупності можливих зв'язків, розглядаємо найбільш характерні для кожного історичного періоду.

Досвід розвитку суспільства доводить, що на суб'єкт-об'єктні відносини в процесі педагогічної організаторської діяльності людей певної історичної епохи мають вплив особливості форм їх організації. Будь-яке суспільство прагне сформувати своїх членів так, щоб виконання соціальних функцій було для них бажаним, внаслідок чого постає потреба прививати кожному найбільш доцільні для соціуму норми людського спілкування, взаємодії та організації.

Аналіз об'єктивних закономірностей соціального, економічного і культурного розвитку суспільства, розвитку школи як важливого соціального інституту дозволив виділити такі типи суб'єкт-об'єктних відносин у процесі організаторської діяльності вчителя: 1) відносини відтворення; 2) виконання і покорі; 3) виконання з елементами творчої діяльності; 4) творчої взаємодії (перехід від суб'єкт-об'єктних відносин до суб'єкт-суб'єктних).

З давніх часів людство не мислило собі процес навчання й виховання без певної організації. Таким чином, організаторська діяльність керівника, вчителя, наставника молоді завжди була необхідною, і в усі часи при виборі людей, яким доручалася підготовка підростаючого покоління, зверталася увага на їх особисті організаторські вміння. Наставниками молоді, як правило, ставали найбільш поважні й досвідчені люди – вожаки, люди – лідери. Звичайно, процес керівництва й організації змінювався з розвитком методів і форм навчання й виховання. Відносини відтворення характерні для первісного суспільства, коли почуття єдності спільноти викликало повагу до будь-кого зі старших. Підростаюче покоління опановувало елементарні трудові навички й уміння шляхом наслідування дій. Тому структура організації самого процесу навчання була досить простою: пояснення й показ способу виконання певних дій, перевірка виконання й корекція, схвалювання чи осудження залежно від успішності дій учня.

Виконання наказів учителя, покора йому притаманні середньовічній педагогіці. Упродовж наступних довгих століть, безпосередньо до епохи Відродження, великий вплив на навчання мала схоластика. Педагогічне керівництво відбувалося таким чином: викладання матеріалу, пояснення, диктовка, перевірка якості заучування, схвалення чи покарання. Відповідно до цього спектр необхідних для організаторської педагогічної діяльності умінь не тільки не набув поширення, а й дещо звужився.

З розвитком капіталістичного способу виробництва в країнах Європи в XIV–XV століттях, великими географічними відкриттями, розвитком торгівлі між країнами, розквітом науки й культури, перед школою постала вимога зв'язку навчання й виховання з життям, природою й виробництвом. Виникла необхідність подальшого вдосконалення способів організації навчального процесу. Такий новий спосіб вперше було впроваджено в братських школах України. У XVI – XVII століттях у великих містах України (Києві, Львові, Луцьку, Кам'янець-Подільському, Дрогобичі й інших) створилися об'єднання міщан, ремісників, селян, які мали назву "братства". Створювалися вони з метою боротьби українського народу проти національного й соціального поневолення з боку польської шляхти. При братствах організовувалися школи, які сприяли розвитку освітньої справи, вітчизняної системи виховання.

У 1615 році була заснована Києво-братська колегія, яка пізніше стала називатися Києво-Могилянською академією. Перші українські академії дали освіту багатьом козацьким лідерам. Ряд педагогічних проблем розв'язувалися тут успішніше, ніж у школах Західної Європи: раніше почала застосовуватися робота одного вчителя з цілим класом, вводилися елементи класно-урочної системи навчання, елементи масового навчання, встановлювалися зв'язки школи з родиною. Як вважають сучасні історики педагогіки (Б.Н.Мітюров, Є.Н.Мединський), досвід братських шкіл в Україні та в Білорусії став базою для узагальнення своїх дидактичних ідей найвидатнішому педагогові світу – Янові Амосу Коменському. Але й національна школа в Україні розвивалася під впливом ідей Я.А.Коменського. Отже, мова йде про взаємозв'язок і взаємовплив педагогічної спадщини чесько-

го педагога й українських просвітителів. Таке взаємозбагачення сприяло широкому розвитку культури й освіти в Україні й у всій Європі. Стосовно ж проблеми організації навчання й організаторської діяльності вчителя, то Я.А.Коменський розробив і теоретично обґрунтував теорію, яку виклав у знаменитому творі " Велика дидактика ". Він встановив одночасний кожного року початок навчання в школах, поділ учнів на класи, залежно від віку, розподіл часу занять за розкладом , розподіл курсу навчання на роки за певною програмою. Протягом дня навчання проводилося по годинах, протягом кожної години (уроку) вчитель повинен був організовувати процес оволодіння учнями певними знаннями, передбаченими програмою. За такої організації навчання для вчителя стають необхідними такі вміння, як уміння організовувати себе, свою діяльність і час у процесі роботи з учнями на уроці, вміння самостійно приймати й здійснювати правильні рішення в різних педагогічних ситуаціях, організовувати колектив учнів і робити його своїм помічником у розв'язанні всіх навчально-виховних задач, організовувати навчальну діяльність учнів на уроці та інші. Значно підвищуються вимоги до особистості вчителя.

Значний внесок у подальший розвиток організаційної системи навчання зробив Г.С.Сковорода, який у своїх творах наголошував на вирішальній ролі вчителя, його діяльності у справі навчання й виховання молоді. Вчитель, на думку Г.С.Сковороди, повинен із повагою, любов'ю й довірою ставитися до учнів, бути людиною, чутливим, гуманним, чесним, щоб відповідно сформувати в юнаків благородні якості, враховуючи їх природні нахили і здібності. Для сучасної педагогічної науки важливого значення набули педагогічні ідеї Ф.Прокоповича, М.Козачинського, С.Калиновського, які розробляли вчення про творчу особистість. Зокрема Ф.Прокопович заклав підвалини науки про поведінку людини, визнав її право на індивідуалізований, своєрідний, особистісний вияв самості, але так, щоб не пригнічувати самість іншої людини. Значення особистості вчителя в процесі організації педагогічного процесу підкреслював С.І.Миропольський, відомий педагог другої половини ХІХ століття. У своїх численних працях він зазначав, що учительство – це не механічна праця, де достатньо ретельності, а праця, яка потребує людей здібних і вмілих. На особливу увагу заслуговують викладені С.І.Миропольським у "Підручнику з дидактики" поради вчителям щодо організації навчання.

С.І.Миропольський зазначав, що справа не в тому, щоб дати можливість учням набути знання й уміння без зусиль, а в тому, щоб правильно організувати цей процес, зробити його захоплюючим і цікавим для учнів, викликати бажання подолати труднощі.

Педагогічна й суспільна діяльність таких визначних просвітителів як Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І.-Г.Песталоцці, Ф.-А.-В.Дістервег, Й.Ф.Гербарт, Р.Оуен, Ш.Фур'є, Сен-Симон у Європі; М.В.Ломоносов, М.І.Новіков, О.І.Герцен, М.Г.Чернишевський, М.О.Добролюбов, Д.І. Писарев у Росії; К.Д.Ушинський, Т.Г.Шевченко, М.І.Пирогов, О.В.Духнович, М.Грушевський в Україні й багатьох інших, їх праці слугували тому, що наприкінці ХІХ століття склалася нова система навчання, яку умовно називають словесно-пояснювальною. Всі дидактичні засоби в цій системі – наочні посібники, схеми, карти – спрямовані на розуміння учнями викладеного матеріалу й на досягнення міцності знань. Організаторська діяльність педагога в цій системі полягає в наступному: організації викладання матеріалу, поясненні окремих положень із використанням наочності, перевірці розуміння учнями матеріалу, корекції, закріпленні, повторенні. Ця система на той час була прогресивною. Але як самостійна проблема питання організаторської діяльності педагога й формування необхідних для неї умінь взагалі не розглядаються, ставляться лише питання впливу однієї особистості на маси й ролі особистості в історії.

Ці питання набувають спеціального розгляду в 20 – 30 роки ХХ сторіччя в зв'язку з проблемами дитячого вожатства. Варто згадати роботи Є.А.Аркіна, А.С.Залужного, Н.К.Крупської, А.С.Макаренка.

Професор Є.А.Аркін вивчав взаємостосунки дітей (4 – 8 років) у дитячому садку, особливості формування елементарних об'єднань дітей, якісний і кількісний склад дитячих угруповань, роль і місце в них вожаків. Він зазначав, що авторитет старшої дитини часто більший за авторитет дорослих, а основною рисою дитини-вожака вважав ініціативність.

А.С.Залужний, розглядаючи будь-яке об'єднання дітей як колектив, розробив методику вивчення рівня організованості колективу, виявив певні стадії розвитку взаємостосунків дітей у процесі організації їхньої спільної діяльності, а також вказував на можливість виховання організатора шляхом переводу пасивної дитини старшого віку в молодшу групу, де ця дитина, яка раніше не виконувала організаторської функції серед однолітків, стає вожаком молодших.

А.С.Макаренко виховання організатора, людини, яка вміє дати наказ товаришу й уміє сама підкорятися наказу, вважав однією з цілей виховання. Найважливішими факторами розвитку організаторських умінь А.С.Макаренко називав виховання в колективі й через колектив, виділяючи при цьому організацію самоврядування, розвиток громадської активності, інститут командирів, зведені загони, чергування, систему внутрішніх колективних залежностей. До характеристик особистості, які забезпечують успішність організаторської діяльності, він відносив розум, розсудливість, підприємливість, жвавість, бадьорість, твердість характеру, вимогливість, вміння розраховувати роботу, розставити виконавців, бачити кожного виконавця й вірно його оцінити, сміливість, стриманість, енергійність, наполегливість, працездатність, пам'ять, звичку до вольового зусилля та інше. А.С.Макаренко надзвичайно великого значення надавав виховній діяльності педагога, його професійним якостям. Педагог, як "інженер людських душ", повинен відповідати таким вимогам: бути патріотом своєї Батьківщини, мати добру загальноосвітню, професійну й педагогічну підготовку, бути ініціативним, активним, енергійним і оптимістичним, людиною, чуйним, вимогливим до себе й до вихованців, проявляти педагогічний такт. А.С.Макаренко наполягав на створенні системи спеціальної підготовки вчителів. На його думку, сутність такого навчання полягає в організації характеру педагога, вихованні його поведінки, а потім в організації його спеціа-

льних знань і навичок, без яких жоден вихователь не може бути хорошим вихователем. Зокрема, він наголошував на важливості оволодіння уміннями мовлення, мімікою, пантомімікою, емоціями, поведінкою.

Певний внесок в розгляд питань наукової організації праці вчителя й організації учнівського самоврядування зроблено Н.К.Крупською. Нею підкреслювалася важливість оволодіння вчителем уміннями організовувати свою працю, визначати її мету і шляхи досягнення, вести контроль за процесом своєї діяльності й її результативністю. Основною метою шкільного самоврядування Н.К.Крупська вважала формування у кожного учня організаторських умінь (планувати, раціонально організовувати свою працю, враховувати, контролювати), які, на її думку, є необхідною умовою підготовки молоді до свідомої виробничої й суспільної діяльності, до керівництва державою.

Питання організації висвітлюються в працях визначного громадського діяча 20-30 років М.П.Керженцева. Він вважав, що організувати – означає об'єднати людей для досягнення певної мети, для виконання робіт за певним планом. Автор зазначає, що основними елементами організаторської роботи є: мета, типи організації, методи, люди, матеріальні засоби, час, контроль. Організатор повинен володіти такими вміннями: підбирати людей, спонукати їх виконувати потрібні завдання, систематично вести планову роботу. Для цього необхідні твердий характер, наполегливість, відповідальність, "зіркість". "Зіркість" М.П.Керженцев розуміє як вміння швидко виділити головне, детально розібратися в суті оточуючого, з'ясувати наявність окремих елементів і залежності між ними. Великого значення М.П.Керженцев надавав умінням самоорганізації.

Друга половина XX століття характеризується цілеспрямованим вивченням проблем організаторської діяльності. Потрібно насамперед відзначити монографію О.Г.Ковальова й В.М.Мясищев "Психічні особливості людини." У т.П: "Здібності" в главі X: "Організаторські здібності" вони, виходячи з характеристик видатних осіб організаторів, виділяють такі вимоги: знання справи, яка організовується, високий рівень інтелекту, спостережливість, гнучкість розуму, творча ініціатива, такі риси характеру, як захопленість справою, відповідальність, знання людей, умійливий індивідуальний підхід до них, рішучість, твердість волі. Як основні компоненти цих здібностей Ковальов О.Г. і Мясищев В.М. виділяють такі властивості: інтелектуальну характеристику особистості, яка проявляється в здібності орієнтуватися в наявній ситуації, стані справи і матеріалів, в індивідуальних особливостях людей і їх можливостях, а також два основні компоненти: гнучкість розуму в сукупності з творчою уявою, яка проявляється у винахідливості, й високий рівень розвитку волі (особливо сміливості, рішучості й твердості).

Характеристики, наведені О.Г.Ковальовим і В.М.Мясищевим, не можна вважати специфічними тільки для організаторів. Більш конкретний характер має дослідження В.А.Гольневої. У своїй роботі "Про деякі психологічні особливості вміння школяра впливати на товаришів", яка написана на матеріалах психологічних спостережень за діяльністю учнів-організаторів і психолого-педагогічного експерименту, вона виділяє таку властивість організатора, як здатність впливати на інших, а також пов'язані з цією властивістю вміння осмислювати те, що сприймається, розуміти стан інших людей, здійснювати підхід до них.

Цікавими в плані формування організаторських здібностей і вмінь є роботи В.М.Ніколаєва й С.В.Кондратьєвої. В.М.Ніколаєв у своїй книзі "Формування організаторських вмінь і навичок школярів" висвітлює досвід їх формування у вихованців школи-інтернату в процесі суспільно-корисної праці. С.В.Кондратьєва проводить психолого-педагогічне вивчення формування організаторських здібностей учнів старших класів і висвітлює результати свого дослідження в монографіях "Формування організаторських здібностей учнів старших класів у процесі громадської роботи" й "Виховання організаторських здібностей старшокласників".

У 1967 році опублікована монографія Л.І.Уманського "Організаторські здібності і їх розвиток", в якій розкриваються питання психології організаторських здібностей.

Дещо пізніше, розв'язуючи проблему педагогічних здібностей, торкалися питання організаторських здібностей і вмінь Ф.М.Гоноболін, Н.В.Кузьміна, М.Д.Левітов.

Ф.М.Гоноболін і Н.В.Кузьміна включають організаторські здібності в структуру педагогічних, але не розкривають сутності і структури перших. М.Д.Левітов організаторські здібності вчителя зараховує до педагогічних здібностей і розглядає їх не як риси особистості, а як вимоги до діяльності: вміння планувати, передбачати, проектувати свої дії, економне використання часу, контроль. Значне місце в організаторських здібностях учителя М.Д.Левітов відводив його мові, а Ф.М.Гоноболін – здібності швидко й правильно розбиратися в людях.

Потрібно згадати також роботу Л.І.Уманського "Психологія організаторської діяльності школярів", яка була надрукована в 1980 році, і в якій автор розглядає проблему лідерства, аналізує сутність, функції та види організаторської діяльності, показує можливість формування й розвитку організаторських здібностей школярів і роль первинних колективів у цьому процесі.

Не зважаючи на цілеспрямоване вивчення організаторської діяльності відносини між вчителем і учнями у цей період здебільшого будуються на виконанні завдань і вказівок та колективистській орієнтації, хоча існували окремі вчителі організаторську діяльність яких можна характеризувати як творчу взаємодію з учнями.

Характерною рисою українського суспільства 90-х років стало проголошення побудови правової держави та вихід на новий рівень економічних стосунків. Гуманістичний світогляд здобуває прихильність і розуміння серед найрізноманітніших верств населення, стає сьогодні в Україні принципом соціального партнерства. Сучасна педагогіка, педагогіка співробітництва, спрямована на демократизацію відносин у школі й прагне до активізації школярів, до того, щоб зробити дитину співучасником педагогічного процесу. Тому відносини вчителя й учня в організаторській педагогічній діяльності можна характеризувати як "суб'єкт-суб'єктну взаємодію". Посилюється особистісна орієнтація освіти й виховання.

Як показує історичний аналіз питання, формування умінь, необхідних для організаторської діяльності, набувають спеціального розгляду з 20-их років ХХ сторіччя.

Отже, виходячи з об'єктивних закономірностей соціально-педагогічного, економічного і культурного розвитку суспільства, розвитку школи як важливого соціального інституту, предмету дослідження, за підходом до вивчення й формування організаторських умінь, необхідних учителю для успішної організаторської педагогічної діяльності, в історії вітчизняної педагогічної думки можна виділити наступні періоди:

I період – 20-ті – 50-ті роки ХХ ст. – період вивчення організаторської діяльності у зв'язку з питанням лідерів у колективі.

II період – 1960 – 1989р.р. – період цілеспрямованого вивчення проблем організаторської діяльності й формування необхідних педагогічних умінь колективістської орієнтації.

III період – 90-ті роки ХХ ст. – перехід до творчої взаємодії в організаторській педагогічній діяльності, її особистісної зорієнтованості й формування необхідних для неї організаторських педагогічних умінь.

Матеріал надійшов до редакції 12.09.03 р.

Ильина О.В. Проблема умений, необходимых для организаторской деятельности учителя, в истории педагогической мысли

Автор пытается выделить этапы в зависимости от подхода к изучению и формированию умений, необходимых для успешной организаторской педагогической деятельности.

Illina O.V. The problem of skills, which are needed for organizing pedagogical activity, in the history of pedagogical thought.

The author tries to specifies the stages in the connection with the approach to the study and formation of the skills needed for successful organization of the pedagogical activity.